

ZBIÓR RYSUNKÓW Z DAWNEJ KOLEKCJI
WILANOWSKIEJ
W BIBLIOTECIE NARODOWEJ W WARSZAWIE*

Kiedy Aleksander Potocki w 1833 r. urządzał na drugim piętrze pałacu wilanowskiego imponującą wystrojem Wielką Salę Biblioteczną, pragnąc upamiętnić idee ojca- Stanisława Kostki Potockiego, oraz stryja - Ignacego, nie przypuszczał, że już bez mała sto lat później zmieni się zasadniczo miejsce przechowywania księgozbioru, rękopisów, rysunków, rycin, a także nut i map. W 1932 r. bowiem cała ta wspaniała księżnica, łącznie z wyposażeniem sali, została - jak wiadomo - przekazana Państwu przez ostatniego właściciela pałacu w Wilanowie - Adama Branickiego, i stała się własnością Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Zbiory dawnej Biblioteki Wilanowskiej dzieliły wojenne losy Biblioteki Narodowej, która zwłaszcza w 1944 r., w pożodze wznieconej przez hitlerowców po upadku powstania warszawskiego, poniosła ogromne straty. W tym okresie z wilanowianów znajdujących się w Bibliotece Narodowej całkowicie zostały zniszczone nuty i mapy. Duże braki odnotowano w przekazanym razem z księżnicą wilanowskim zbiorze

*/ W ostatnich latach z inicjatywy Kierownika Zakładu Zb. Ikonogr. BN, dr Marii Gronskiej, rozpoczęto prace nad serią publikacji poświęconych najcenniejszym zespołom rysunków, przechowywanym w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Jednym z tomów zamierzonej serii ma być katalog rysunków z d. Biblioteki Wilanowskiej. Artykuł niniejszy powstał na marginesie prowadzonych przez autorkę badań nad tą kolekcją. Pragnę podziękować dr Marii Gronskiej za zachętę do podjęcia tego tematu oraz życzliwe zainteresowanie przebiegiem gromadzenia materiałów i cenne rady.

rękopisów, a zawierającym przed 1939 r. 549 pozycji, spośród których ocalała tylko część, nazwana Archiwum Biblioteki Wilanowskiej, i to z małymi ubytkami /z 82 jednostek zaginęło 6/. Ponadto księgozbiór wilanowski utracił wszystkie najstarsze druki z XV i XVI w., razem 868 dzieł, czyli 3,5% liczby zachowanych druków, wynoszącej 23.627 pozycji^{1/}. Najmniejsze procentowo ubytki stwierdzono w kolekcji rysunków oraz rycin: zaginęły 43 rysunki i 320 rycin.

Po wojnie Biblioteka Narodowa dokonała podziału zbioru wilanowskiego podyktowanego strukturą organizacyjną, oddając jego różne zespoły pod opiekę Zakładów Starych Druków oraz Zbiorów Ikonograficznych. Szafy z Wielkiej Sali Bibliotecznej pałacu wilanowskiego ustawiono w salonie od

1/ Dzieje wystroju Wielkiej Sali Bibliotecznej w: W. F i j a ł k o w s k i, Wnętrza pałacu w Wilanowie, Warszawa 1977, s.134,158-161. -Historię księgozbioru wilanowskiego przedstawia praca J. R u d n i c k i e j: Biblioteka Wilanowska. Dwieście lat jej dziejów /1741-1932/, Warszawa 1966, s.7-15, gdzie omówione jest Archiwum Biblioteki Wilanowskiej. Poza Archiwum zachowanym w Bibliotece Narodowej po II wojnie światowej przeszły do Archiwum Głównego Akt Dawnych gromadzone przez wiele lat materiały archiwalne, tworzące działy zwane ob. Archiwum Publiczne Potockich /d. Krzeszowickie/, Archiwum Hipolita Skimborowicza, Archiwum Radzyńskie, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej, Archiwum Roskie, Zbiór Adama i Beaty Branickich, wreszcie bogate Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. Wykaz tych archiwaliów opublikował W. S e m k o w i c z w Przewodniku po zbiorze rękopisów wilanowskich, Warszawa 1961. Publikację tę uzupełnił P. B a Ń k o w s k i Suplementem, który zawiera m.in. sporządzony 24 maja 1939 r. "Spis rękopisów wilanowskich stanowiących część depozytu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, złożonego w Bibliotece Narodowej im. Józefa Piłsudskiego [...]", s.257-287. Semkowicz nie uwzględnił części zbiorów wilanowskich przechowywanej w AGAD w Zbiorze Kartograficznym, która wymaga osobnego opracowania. Pozostałości kolekcji wilanowskiej zidentyfikowano również w Muzeum Narodowym w Warszawie, gdzie zostały włączone do tamtejszych zbiorów, zob. A. R o t t e r m u n d, Katalog rysunków architektonicznych z Muzeum Narodowego w Warszawie, Warszawa 1970, oraz artykuł w nin. zeszycie "Studiów Wilanowskich" K. Z a ł ě s k i e g o, pt. Rysunki ze zbiorów wilanowskich w Muzeum Narodowym w Warszawie.

strony dziedzina, na pierwszym piętrze pałacu Rzeczypospolitej, obecnej siedzibie zbiorów specjalnych Biblioteki Narodowej, pozostawiając w nich główną część ich zawartości historycznej, t.j. księgozbior. Obok niego równie ważnym działem Biblioteki Wilanowskiej była kolekcja rysunków i rycin, często określana w źródłach z 1 połowy XIX w. mianem Gabinetu Sztuk Pięknych. Przeprowadzone po ostatniej wojnie w Zakładzie Zbiorów Ikonograficznych Biblioteki Narodowej prace inwentaryzacyjne pozwoliły dokładnie stwierdzić stan ilościowy tej cennej kolekcji. Zawiera ona dzisiaj 2.106 rysunków, z tego 1.404 oprawionych w 122 albumy fac-tices /w źródłach z XIX w. używano terminu "zeszyt" - "ca-hier"/ oraz trzy szkicowniki, zaś zbiór rycin - 15.691 pozycji, w tym 11.870 znajdujących się w 1.647 albumach fac-tices^{2/}.

Przedmiot naszych rozważań - zbiór rysunków, ze względu na swój wyjątkowy charakter i postać jego twórcy - Stanisława Kostki Potockiego, stał się obiektem specjalnego zainteresowania historyków sztuki, którzy w pierwszym rzędzie zwrócili uwagę na zawarte w nim grupy dzieł wybitnych architektów, malarzy i rysowników: Zuga, Rastrellego ojca i syna, Aignera, Brenny, Norblina, Orłowskiego. Ale przede wszystkim osobowość Stanisława Kostki Potockiego jako kolekcjonera, krytyka, mecenas, archeologa oraz znawcy i wielbiciela architektury, była tematem wielu opracowań^{3/}.

2/ Przyjęte zasady inwentaryzacji i opracowywania zbiorów /także wilanowskich/ zob. M. G r o ń s k a, Zbiory Ikonograficzne Biblioteki Narodowej, "Rocznik Biblioteki Narodowej", t.XI, 1975, s.311-345. - Bardzo dziękuję mgr Małgorzacie Nowakowskiej z Zakł.Zb.Ikonogr.BN za zestawienie i sprawdzenie danych liczbowych wilanowskiej kolekcji rysunków i rycin.

3/ Wyjątkowe znaczenie działalności S.K.Potockiego dla kultury polskiej było przedmiotem obrad dwu sesji naukowych w 1953 i 1971 r., z których materiały opublikowano w "Roczniku Historii Sztuki", t.I, Warszawa 1956, oraz w specjalnym numerze "Biul.Hist.Sztuki", t.XXXIV, 1972, nr 2.

Całościowa próba rekonstrukcji oraz charakterystyka zbiorów Gabinetu Sztuk Pięknych Stanisława Kostki Potockiego została przedstawiona w publikacjach E. Skierkowskiej, która podkreśliła znaczenie kolekcji jako materiału pomocniczego w szerokiej działalności artystycznej i naukowej Potockiego oraz ukazała jej dzieje za następnymi właścicielami Wilanowa, Aleksandra Potockiego oraz Augusta i Aleksandry Potockich^{4/}.

Podstawowe materiały źródłowe odnoszące się do zbiorów wilanowskiego Gabinetu Sztuk Pięknych znajdują się w t.zw. Archiwum Biblioteki Wilanowskiej, przechowywanym w Dziale Starych Druków Biblioteki Narodowej. Dlatego też omówimy je szerzej, zwłaszcza te najwcześniejsze. Są to spisy, nazywane czasem katalogami lub tekami, oraz fragmenty spisów i notaty. Z czasów S.K. Potockiego, poza fragmentami ogólnikowych notat z ok. 1800 r. zachował się z tego samego okresu spis p.t. "Catalogue des Dessins de la Collection du Comte Stanislas Potocki" oraz wykaz nazwany "Notaty niektórych Xiążek a osobliwie Estampów w Portefeliach JW² Stanisława Potockiego znajdujących się", który sporządzono po 1802 r.^{5/} W katalogu rysunków, spisany w większej części przez Potockiego własnoręcznie, zawarte są uwagi o artystach, opisy prac z podaniem wymiarów oraz ceny i niekiedy miejsce zakupu. Katalog obejmuje tylko dzieła artystów szkół obcych: włoskiej, francuskiej, flamandz-

4/ E. S k i e r k o w s k a, Warsztat pracy Stanisława Kostki Potockiego, "Biul. Hist. Sztuki", r. XXXIV, 1972, nr 2, s. 178-192, oraz: Warszawa, Biblioteka Narodowa W:7 Polskie kolekcjonerstwo grafiki i rysunku /praca zbiorowa z serii Polskie Zbiory Graficzne/, Warszawa 1980, s. 101-12; autorka przygotowuje również pracę doktorską p.t. Stanisław Kostka Potocki jako kolekcjoner sztuki, krytyk i mecenas.

5/ Omawiane materiały włączone są do zespołu Archiwum Biblioteki Wilanowskiej, Wil.kat. 66, z roboczym tytułem: "Teki rachunków, korespondencji bibliotecznej, fragmentów rozmaitych katalogów, zawiera m.in. [...]" i noszą dodatkowe sygnatury: Wil.kat. 66 t.1, Wil.kat. 66^a, Wil.kat. 66 teczka 2.

kiej, holenderskiej i niemieckiej. Los tych nabytków Potockiego nie jest znany. Katalog wymaga wnikliwego opracowania i może okazać się, że część rysunków mistrzów szkół obcych została przekazana w 1818 r. razem z darem Potockiego do Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego^{6/}. Jedynie prace trzech mistrzów: Lagrenée, Casanovy i Hackerta, których imion Potocki nie zanotował, występują również w istniejącym obecnie zbiorze. Przy nazwisku Lagrenée Potocki omówił jednak zupełnie inną kompozycję, niż zachowana w Bibliotece Narodowej scena mitologiczna, przypisywana artyście o tym nazwisku, która przedstawia Peleusa i Tetydę. Pisał on o głowie Apollina, personifikującej śpiące słońce. W braku materiału porównawczego trudno jest ustalić, którego z dwóch artystów francuskich, noszących nazwisko Lagrenée, t.j. Louis Jean François /1725-1805/, czy też Jean Jacques'a /1739-1821/, prace były zakupione przez Potockiego^{7/}.

Opisane dalej dwa rysunki Casanovy wydają się identyczne z zachowanymi pejzażami wykonanymi tuszem, które ukazują żołnierzy odpoczywających w górach /il.1/. Autorem tych scen jest prawdopodobnie Francesco Casanova /1727 - 1802/, malarz pejzaży i scen batalistycznych. Zbiór wilanowski zawiera jeszcze jeden wykonany tuszem rysunek, przypisywany Casanovie, p.t. Książę Karol Nassau-Siegen

6/ Por. E. B u d z i ń s k a, Tak zwana kolekcja Stanisława Kostki Potockiego w Gabinetie Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, "Biul.Hist.Sztuki", r.XXXIV, 1972, nr 2, s.161-167.

7/ Arch.Bibl.Wil., Wil.kat.66, o.c., oraz Wil.kat. 66^a, nr 22. - Kompozycja przedstawiająca Peleusa i Tetydę, akwarela, gwasz i sepia, 312 x 215 mm, Rys.4507/WAF. 35/. Rysunek w górnej partii oddarty i uzupełniony inną ręką, nie wydaje się być oryginalnym dziełem, lecz raczej kopią pracy któregoś z braci Lagrenée.

na polowaniu w Afryce, ale dużo słabszy i sprawiający wrażenie kopii^{8/}/il.2/.

Następnie cytowany w katalogu niemiecki malarz Hackert, to zapewne Jacob Philipp /1737-1807/, znany również jako rysownik. Potocki zanotował, że w Lipsku zakupił bliżej nieokreślony pejzaż Hackerta, narysowany piórkiem i pokolorowany. W kolekcji wilanowskiej zachowało się sześć prac tego malarza. Wśród nich trzy pejzaże sygnowane i datowane: Pejzaż górski z wodospadem z 1775 r., Widok Morino z 1793 r. /il.3/ oraz Klasztor Vallombrosa z 1800 r. Ponadto nie sygnowany i nie datowany Pejzaż górski z jeziorem. Przy braku dokładniejszych informacji nie można stwierdzić, czy Potocki wymienił któryś z tych pejzaży w swym katalogu. Pozostałe prace, tradycyjnie związane z nazwiskiem Hackerta, to dwie ilustracje do Cierpień młodego Wertera, nie sygnowane oraz nie datowane /il.4 i 5/. Warto nadmienić, że Jacob Philipp Hackert przyjaźnił się z Goethem, który pozostawił o nim życzliwe wspomnienia w swoim dzienniku podróży do Włoch. Potocki również znał osobiście Goethego. W liście do żony z 11 lipca 1785 r., wysłanym z Karlsbadu, opisał spotkanie ze sławnym pisarzem w Weimarze^{9/}.

8/ Wil.kat.66^a, o.c., nr 24-25. - Przypisane Casanovie rysunki, wykonane tuszem, lawowane i podrysowane ołówkiem, oprawione są razem w albumie factices, zatytułowanym "Dessins par: Casanova, Orłowski, Norblin" /WAF.9/. Są to prace: -Pejzaż z odpoczywającymi żołnierzami w górach /377 x 487, rys.4307/; -Pejzaż z odpoczywającymi żołnierzami wśród skał nad wodą /372 x 485, rys.4308/; -Księżę Nassau-Siegen na polowaniu w Afryce /399 x 500, rys.4309/.

9/ Arch.Bibl.Wil., Wil.kat.66^a, o.c., nr 44. -Kompozycje Hackerta są oprawione razem w albumie p.t."Dessins par Hackert" /WAF.37/; -Pejzaż górski z wodospadem /sepia, biały gwasz, oł., 390-x 520; sygn.i dat."J.P.Hackert f. 1775", rys.4522/; -Widok Morino /sepia na szkicu oł., 559 x 824, sygn.i dat. "à Morino con la nuova Real Ferruza, una Grangia de P.P.Certosini Filippo Hackert f.1793", rys.4523/; -Klasztor Vallombrosa /sepia, 343 x 458, sygn.i dat. "Monastero d Vallombrosa Filippo Hackert f.1800", rys.4524/; -Pejzaż górski z jeziorem /sepia, 343 x 458,

1. F. Casanova, Żołnierze odpoczywający w górach.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

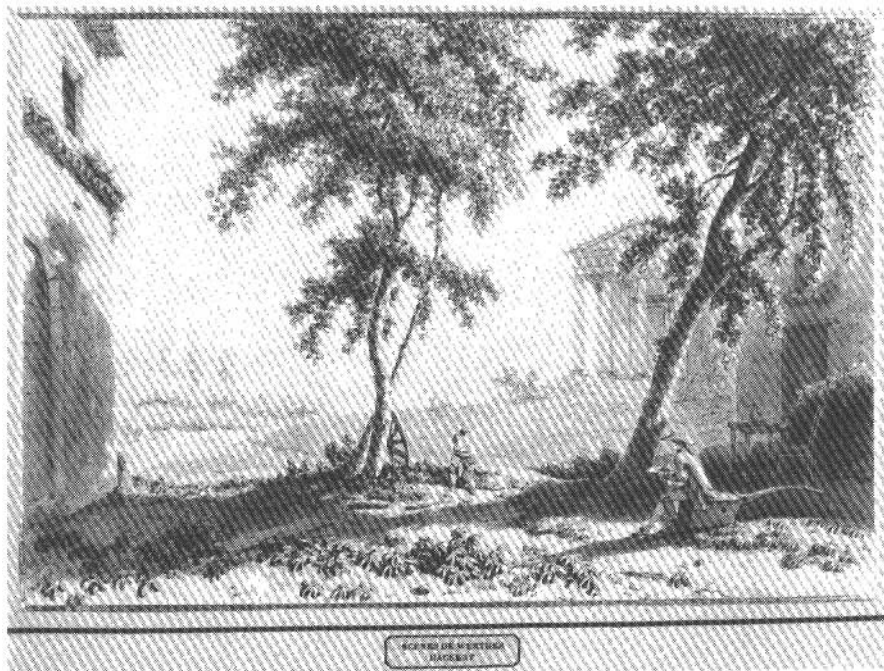
2. F. Casanova (?), Książę Karol Nassau-Siegen na polowaniu w Afryce.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

3. J. P. Hackert. Widok Morino, 1793 r.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

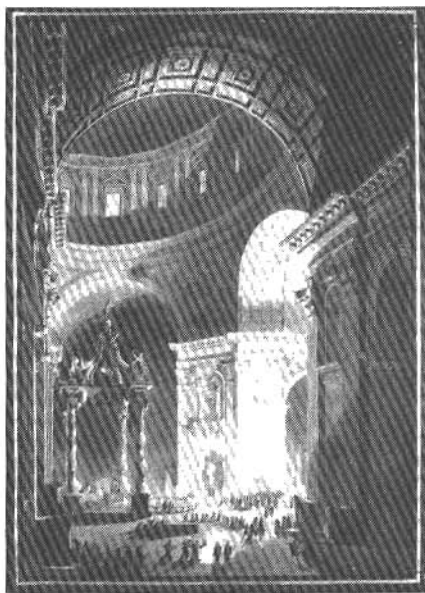
4. J. P. Hackert, Werter wędrujący podczas deszczu.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

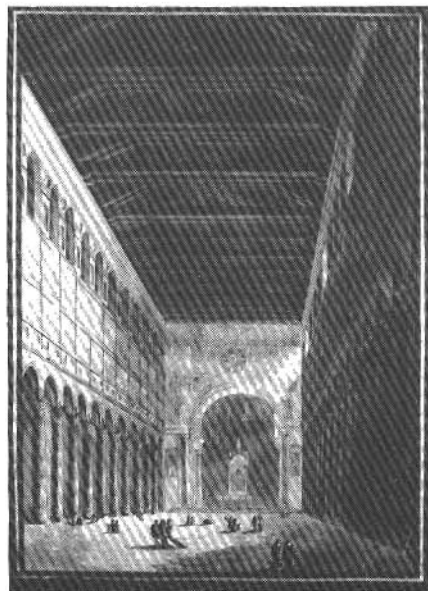
5. J. P. Hackert. Werter rysujący dzieci.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

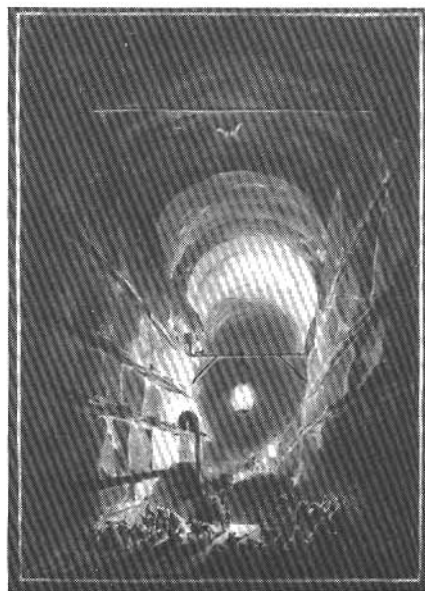
6. L. - J. Desprez. Wnętrze bazyliki św. Piotra w Rzymie w czasie wielkopostnej iluminacji wielkiego ołtarza.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

7. L. - J. Desprez. Wnętrze bazyliki św. Piotra w Rzymie z widokiem baldachimu Berniniego.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

8. L. - J. Desprez. Wnętrze bazyliki S. Paolo fuori le mura w Rzymie.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

9. L. - J. Desprez. Grota Pausilippe w Neapolu.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

Pejzaże Hackerta swym pedantyzmem w zaznaczaniu szczegółów robią wrażenie rysunków przygotowawczych do akwafort, natomiast sceny z powieści Goethego odznaczają się większą malarskością i poetyckim nastrojem, szczególnie ilustracja do książki drugiej /fragment powieści oznaczony datą dzienną 9 maja, por.il.4/. Ukazuje ona samotnie wędrującego Wertera, w deszczu i wichurze. Nad nim niebo zasnuwane ciemnymi chmurami, za którymi kryje się tarcza słońca. Niepokój natury odpowiada stanowi ducha bohatera powieści oraz we właściwy sposób oddaje wizję zawartą w słowach pisarza. Kompozycja ilustrująca księgę pierwszą /26 maja -por.il.5/ jest pozbawiona dramatyzmu poprzedniego rysunku i ma charakter pogodnej sceny rodzajowej. Werter jest na niej przedstawiony w momencie, kiedy na podwórzu ubogiego domu zabawia się szkicowaniem dwojga dzieci. W głębi pejzażu, zgodnie z konwencją sentymentalizmu widnieje świątynia z portykiem. Całość oświetla blask promieni słonecznych.

Spis zatytułowany przez Potockiego "Notaty [..]" dotyczy nie tylko rysunków. Poza książkami są w nim uwzględnione ryciny, a także ryciny kolorowane, imitujące rysunki. Potocki zaliczył te ostatnie do kolekcji rysunków: "[..] Portefeuille N° 4 Gravures Imitantes les Dessins et Vues enluminés [..] Portefeuille N° IV Dessins et Estampes imitants des dessins et Papier à dessiner [..]".

/9/ -rys.4521/; -Werter wędrujący podczas deszczu /akwar., tusz i sepia; 328 x 490, rys.4520/; -Werter rysujący dzieci /akwar.i tusz, 327 x 491, rys.4519/. Ilustracje do dzieła Goethego są opatrzone nadrukiem: "Scènes de Werther Hackert". - Por.B. Majewska - Maszkowska i T. S. Jaroszewski, Podróż Stanisława Kostki Potockiego do Włoch w latach 1785-1786 w świetle jego korespondencji z żoną, /w:7 Sarmatia artistica, Warszawa 1968, s.214, 230; w publikacji tej wspomniane jest spotkanie S.K.Potockiego z Goethem, a także omówione są jego uwagi o Hackercie i Labruzzim, których dzieła małżonkowie postanowili zakupić.

Wśród pozycji tego rodzaju są dwa razy wymienione prace Wilhelma Alexandra Wolfganga Kobella /1766-1855/: "[...] Portefeuille N° 4 [...] 1. Dessins gravés par Kobell [...] 6; 2. Item [...] 20" oraz dalej "Dessins gravés p:Kobell et vues 2 enluminés [...]"^{10/}.

W zbiorze wilanowskim odnaleziono wykonane przez Kobella takie kolorowane akwarelę i podrysowane tuszem kompozycje, rodzaj szkiców akwafortą, które ze względu na przewagę walorów malarskich i jako swego rodzaju ciekawostkę pozostawiono w inwentarzu rysunków. Jest ich w sumie osiem, cztery powstały przy współpracy z rytownikiem i malarzem, Adamem Bartschem /1757-1821/, dwie wspólnie z rytownikiem Johannem Jacobem Billwillerem /1799-1832/. Obrazki te, w większości sygnowane i datowane, z wyjątkiem dwu prac, powstały w latach 1799-1802. Wyobrażają sceny rodzajowe z życia żołnierzy armii austriackiej, francuskiej i rosyjskiej oraz dwa pejzaże z postacią saskiego pocztyliona^{11/}.

"Notaty [...]" wymieniają również trzynaście zespołów rysunków architektonicznych, które w większości można rozpoznać wśród istniejących albumów factices. Są tam m.in. uwzględnione zeszyty z projektami samego Stanisława Kostki Potockiego dla Teatru Narodowego i Świątyni Opatrzności, a także opracowane wspólnie z Aignerem projekty willi w Krzeszowicach oraz plansze Brenny dla Natolina i rysunkowa dokumentacja willi Pliniusza mł. Ponadto znajdują się tam rysunki waz antycznych, które - jak pisze Potocki, są bądź

^{10/} J. W. G o e t h e, Podróż włoska, Warszawa 1980, s.121, 169, 186 passim; list S.K.Potockiego do żony, Aleksandry z Lubomirskich, z Karlsbadu z 11 lipca 1785 /AGAD, Arch.Publ.Potockich, 262/I : Listy Hr.Stan: Potockiego do Małżonki od 1785 do 1790 r., k.13/.

^{11/} Arch.Bibl.Wil., Wil.kat.66 teczka 2, o.c.,k.8-10.

jego kompozycji, bądź według wzorów antycznych/"soit de ma Composition, soit pris de l'antique"^{12/}.

Interesująca jest zawarta w tym spisie notatka o czterech pracach nie wymienionego artysty, których tematem są, jak należy sądzić, widoki rzymskich bazylik św.Piotra, San Paolo fuori le mura i neapolitańskiej Groty Pausilippe"^{13/} St.Pierre, St.Paule la Capella Pauline et la Grote du Pausilippe enluminés 4 ^{13/} Odszukane o tej tematyce rysunki, malowane akwarelą, gwaszem i tuszem, wyróżniające się wysokim poziomem artystycznym, należą niewątpliwie do dzieł francuskiego malarza i architekta, Louis-Jean Desprez /1743-1804/. Świadczy o tym nie tylko analiza stylistyczna cytowanych prac, lecz także sygnatura "desprez". widniejąca na rysunku z wnętrzem bazyliki św.Piotra w Rzymie w czasie iluminacji głównego ołtarza /il.6/.Scena jest związana z wielkopostną iluminacją Krzyża św., który to temat Desprez rysował kilkakrotnie, m.in. w zbiorach Muzeum

12/ Wszystkie łączone z nazwiskiem Kobella szkice, wykonane w akwaforcie, kolorowane akwarelą i podrysowane tuszem, są oprowione w albumie "Differentes troupes.Kobell".Są to: -Huzarzy węgierscy,XVIII w. /466 x 595, rys. 4303/; -Pochód kawalerii austriackiej, XVIII w./469 x 595, rys.4302/; -Podwody dragonów rosyjskich, XVIII w. /430 x x 570, sygn.i dat. "Wilh.Kobell del 1759, A.Bartsch sc. 1800", rys.4298/; -Ekwipaż oficera rosyjskiego, XVIII w. /432 x 572, sygn.i dat. "W.Kobell 1799, A.Bartsch sc", rys. 4299/; -Huzarzy francuscy,XVIII w./448 x 550, sygn.i dat. "A.Bartsch 1802, Wilhelm Kobell"; rys.4301/; -Podwody wojska francuskiego, XVIII w. /438 x 552, sygn.i dat. "A. Bartsch sc.April. Wilhelm Kobell pinx.1800",rys.4300/; -Pocztylion saski /380 x 475, sygn.i dat."Billwiller gezht 1801",rys.4304/; -Pocztylion saski,XVIII w. /385 x x 480/,ozn."Postillon Saxon Kobell",rys.4305/. -Organizacja produkcji tych obrazków przedstawiała się zapewne następująco: na podstawie rysunku Kobella Bartsch lub Billwiller tworzyli szkic akwafortą, zapewne powielany wielokrotnie i kolorowany, być może przez samego Kobella.

13/ Arch.Bibl.Wil.,Wil.kat.66 teczka 2,o.c.,k.10. -Obecnie są to albumy factices /w kolejności wymieniania obiektów/: WAF, 66-68, 80, 71-72, 70, 79, 62-63, 78.

Narodowego w Warszawie, przechowywana jest praca artysty o tej treści. Na drugiej planszy Desprez powtórzył wnętrze bazyliki św. Piotra w jeszcze innym ujęciu /il.7/, z widokiem baldachimu Berniniego po lewej, a z przejściem do głównego ołtarza po prawej. Trzeci rysunek przedstawia widok nawy głównej rzymskiej bazyliki San Paolo fuori le mura /il.8/. Te trzy kompozycje należą do świetnych przykładów mistrzostwa Desprez w operowaniu światłem i cieniem, wyrażają zamiłowanie do efektów luministycznych i teatralnych, które wydobywają niezwykły i podniosły nastrój wspaniałej architektury tych budowli. Na czwartym rysunku – Grota Pausilippe w Neapolu, artysta narysował widok mrocznego przejścia w skalnej grocie, tworzącej naturalny tunel /il.9/. Rysunek wyróżnia się wyjątkowym dynamizmem. Tłoczą się tutaj pędzące pojazdy, jeźdźcy, grupy przechodni, a obok w tym zgłętku pełne skupienia postacie modlących się ludzi przy wejściu do kaplicy, w głębi po lewej. Całość, oświetlona jedynie migocącym światłem lampy i pochodni, stwarza trochę niesamowite wrażenie jakiegoś popłochu, ucieczki przed nadchodzącą katastrofą^{14/}.

14/ Wil.kat.66 teczka 2, o.c., k.10 – Rysunki L.-J. Desprez z kolekcji wilanowskiej zapisane w inwentarzu Zakł. Zb.ikonogr.BN: –Wnętrze bazyliki św.Piotra w Rzymie w czasie wielkopostnej iluminacji głównego ołtarza /698 x 478, sygn."desprez", rys.4476/; – Wnętrze bazyliki św.Piotra w Rzymie z widokiem baldachimu Berniniego /698 x 478, rys.4475/; –Wnętrze bazyliki San Paolo fuori le mura /682 x 474, rys.4474/; –Grota Pausilippe w Neapolu /696 x 476, rys.4473/. Prace te włączone są do albumu factices p.n. "L'Italie" /WAF.31/ i wykonane akwarelą, gwaszem, tuszem i grafionem. – Rysunek Desprez ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, p.t. Iluminacja Krzyża w bazylice św.Piotra w Rzymie /348 x 258/ omawia M. M r o z i ń s k a w zbiorowej publikacji: Rysunki szkół obcych w zbiorach polskich, Warszawa 1976, s.47 nr 135, il.135, oraz w katalogu "Najcenniejsze rysunki obce [...]", Warszawa 1980, s.38, nr 24, il.93.

Z kolekcjonerstwem Stanisława Kostki Potockiego związane są zapewne fragmenty wykazów wilanowskich, sporządzonych niedługo po jego śmierci, do których należą zapiski zatytułowane: "Teki i książki z Kopersztynchami i Rysunkami przywiezione z Warszawy 20 Octobra 1822 do Willanowa pod dozorem Jana [..]" oraz "Teki z Rysonkami w Szafie w Korpusie pałacu Willanowskiego w Roku 1823 w Miesiącu Listopadzie", a także /bez daty/ "Spis Tek i Książek z Kopersztynchami Rysunkami znajdujących się w Szafie w Pokoju Króla Jana"^{15/}.

Spis pierwszy i ostatni powtarza te same nieodszukane pozycje, a mianowicie dwa zeszyty z widokami groty na Capri, rysowanymi przez hrabiego Müllera oraz zeszyt nazwany "Dessins de differens maîtres". Wykaz, spisany w 1823 r., podaje więcej pozycji, ale prawie wszystkie nie do zidentyfikowania, ponieważ w większości wymieniających jedynie szkoły: włoską - z podziałem na rzymską, florencką, wenecką, genueską, lombardzką i bolońską, oraz francuską. Ponadto odnotowuje trzy zeszyty "Architektury". Dokładniej sformułowana jest tylko jedna informacja o zeszycie zawierającym "Rysonki kadetów, to jest głowy, karty geograficzne etc.". W obecnym zbiorze znajdują się trzy zeszyty z pracami kadetów Korpusu Kaliskiego, o zawartości zgodnej z tekstem spisu^{16/}. Studia kadetów nie znalazły się w kolekcji przypadkowo: Stanisław Kostka Potocki peł-

15/ Arch.Bibl.Wil.; Wil.kat.66, o.c.; wykaz z 1822 r.i niedatowany spis są sporządzone na luźnych kartach, natomiast karty spisu z 1823 r. są zeszyte i połączone ze spisami różnych mobiliów pałacu wilanowskiego, głównie rzemiosła artystyczne /Wil.kat.66 teczka 1/.

16/ J.w., "Teki z Rysonkami [..] 1823 [..]", poz. 20-21, 23, 16. - Zachowane albumy factices z ćwiczeniami kadetów Korpusu Kaliskiego noszą tytuły: "Études des dessins", "Études de fleurs", "Plans topographiques et tactiques" /WAF. 2, 14, 48; razem 75 plansz/.

nił bowiem funkcję Komendanta Generalnego Korpusu. Należy przypuszczać, że wyróżniające się rysunki kadetów były przesyłane mu do wglądu i stąd pozostały w kolekcji. Zachował się m.in. list z 3 maja 1815 r. od niedawno mianowanego dowódcy korpusu, Józefa Regulskiego, w którym informuje on Potockiego o niedociągnięciach w edukacji młodzieży powstałych za czasów chorego jego poprzednika. Pisze, odpowiadając zapewne na pytanie Potockiego dotyczące ćwiczeń rysunkowych kadetów: "[...] Podkomendant [...] poprzestał od dwóch lat Rysunki Topograficzne dawać [...]"^{17/}.

Pierwszy całościowy spis zbioru rysunków pochodzi z 1834 r. Zarządził go sukcesor Stanisława Kostki Potockiego, jego jedyny syn – Aleksander Potocki. Nosi on nagłówek: "Ogólny Spis Rysunków na Szkoły podzielony do Gabinetu Sztuk Pięknych należących, a w Pałacu Willanowskim znajdujących się [...]" i zakończony jest datą oraz podpisem: "Willanów 22 Stycznia 1834 Kokular". Sporządzono drugi egzemplarz tego wykazu, spisane przez Aleksandra Kokulara, pracującego wówczas dla Potockich w Wilanowie znanego malarza; egzemplarz ten poświadczył Piotr Kustowski, dodając na ostatniej karcie: "Zebranie Ogólne. 8 Tek szkoły włoskiej obemyłią w Ogóle 563. 1 Teka Szkoły Francuzkiej 89. 1 Teka Szkoły Flamandzkiej 32. 1 Teka Autorów nieznayomych 36. 1 Teka Rysunków Kadetów Kaliskich 107. 1 Teka Haftów i Deseni 134. 17 Tek Architektury 975. 1 Album z Rozmaitemi Rysunkami 1. 1 Album Litery początkowe Starożytnych 1. 1 Album Książka sławnego Architekta Biblienny 1. 30 Tek obemyłią w ogóle 1936. W Willanowie 22 stycznia 1834 r. za Akuratne odpisanie z Bruliona przez W^o Kokular zdziałanego. – Kustowski A/[chiwista]/. Bibl/[otekarz]".

17/ AGAD, Arch.Publ.Potockich, 271: "Listy do Hrabiego Potockiego ministra Przewodniczącego Komissyi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawach tegoż wydziału od Roku 1814 do R^u 1820", k.21.

Oba dokumenty dają już bardziej dokładny obraz kolekcji zgromadzonej przez S.K.Potockiego. Prawie wszystkie wymienione teki rysunków artystów współczesnych Potockiemu oraz rysunki z działu architektury można zidentyfikować, natomiast w wypadku rysunków szkół obcych dawnych artystów jest to niewykonalne, ponieważ ta część zbioru nie została przekazana państwu w 1932 r. i los jej nie jest znany.

Na końcu obu spisów umieszczona jest uwaga: "Do Oddziału Architektury dołącza się Książka Rysunków Ręcznych sławnego Architekta Bibieny ofiarowana do zbioru willanowskiego przez Zygmunta Vogla".

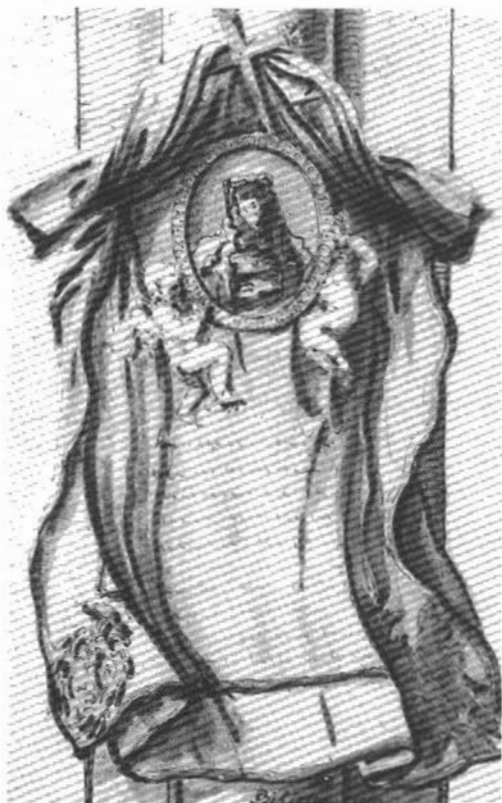
Niewielkich rozmiarów szkicownik /200 x 124 mm/ miał dla S.K.Potockiego specjalne znaczenie, jako dar zaprzyjaźnionego od lat autora widoków Olesina, czemu dał wyraz w notatce na pierwszej karcie: "Książka rysunkowa sławnego Architekta Bibieny dana do mego Zbioru Wilanowskiego przez Architekta Zygmunta Vogla przyjaciela mego. SPotocki D 1 Jan: 18/...7"^{19/}.

Data częściowo jest obcięta, prawdopodobnie podczas oprawiania szkicownika w I połowie XIX w., podobnie, jak

18/ Arch.Bibl.Wil., Wil.kat.66^b, o.c.: "Spis Rysunków. Ogólny Spis Rysunków na Szkoły podzielony do Gabinetu Sztuk Pięknych należących a w Pałacu Willanowskim znajdujących się, w Willanowie Dnia M. 1834 zdziałany /...7" i na końcu spisu "/...7 Willanów 22 Stycznia 1834 Kokular", a także drugi egzemplarz: "Spis Rysunków. Ogólny Spis Rysunków na Szkoły podzielony do Gabinetu Sztuk Pięknych Znajdującego się w Pałacu Willanowskim /...7", obok uwaga "Brouillon /...7 drugi iest na górze w Gabinecie. Kustowski/...7" /Wil.kat.66^b, teczka 4/.. Ponadto zachował się fragment bocznego brulionu spisu noszący również podpisy Kokulara, a obejmujący tylko rysunki z t.zw.spuścizny Rastrellego. Brulion ten zaczyna nagłówek: "XXIII. V^a, Teka Rysunków Architektury. Pałac Piotra Wielkiego /...7" /Wil.kat.66 t.1/ - Por. E. S k i e r k o w s k a, Warszawa, Biblioteka Narodowa, o.c., s.104-106.

19/ Zakł.Zb.Ikonogr. BN, AF. 1527, rys.5904-6022.

niektóre wyrysowane na kartach ramki wraz z kolejnymi numerami, naniesionymi ręką artysty. Zachowane numery świadczą, że ponadto przy opracowywaniu była zmieniona kolejność kart. Jedenaście rysunków spośród 119 jest datowanych, z tych na siedmiu widnieje 1710 r., na jednym 1712 r., na trzech 1713. Z tej grupy tylko jeden rysunek nosi również podpis artysty: "Bibiena 1710". Jest to szkic epitafium w kształcie rozpiętej na filarze draperii, z przedstawieniem Mater Dolorosa /il.10/. Przyjęto, że pozostałe rysunki powstały w latach 1710-1713, zgodnie z najwcześniejszą i najpóźniejszą datą, umieszczoną na kompozycjach datowanych. Tematyka rysunków, z których część można rozpoznać jako przerzysy fragmentów budowli Rzymu, projektowanych przez Berniniego /Fontanna del Tritone i Fontanna dei Quattro Fiumi oraz kościół S.Andrea in Quirinale/, Borrominiego /kościół S.Carlo alle Quattro Fontane i San Ivo alle Sapienza/ oraz Cortony /kościół S.Maria della Pace/, a także rozmaite warianty opracowań kartuszy herbowych papieży: Aleksandra VII /il.11/, Klemensa IX, Klemensa X, Klemensa XI i Urbana VIII, czy serie szkiców elementów wystroju architektonicznego - wskazują na charakter studyjny szkicownika. W obecnym stanie badań i przy braku opracowań monograficznych trudno jest stwierdzić, kto ze znanej rodziny architektów, malarzy i dekoratorów noszących nazwisko, które poprawnie brzmi Galli-Bibiena, jest autorem szkicownika. Zapewne nie był nim Giovanni Maria Galli-Bibiena, który zmarł w 1665 r., ani też jego dwóch wnuków - Giuseppe i Antonio, ponieważ w 1710 r. jeden miał lat czternaście, a drugi dziesięć. W interesującym nas okresie lat 1710-1713 czynnych było trzech twórców: dwu synów Giovanniego Marii, noszących imiona Ferdinando/1657-1743/ i Francesco /1659-1739/ oraz najstarszy syn Ferdinanda - Alessandro /1687, zm.przed 1769/, który działał

10. Galli-Bibiena. „Książka rysunkowa...”, Epitafium, 1710 r.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

11. Galli-Bibiena. „Książka rysunkowa...”, Herb papieża
Aleksandra VII na fontannie dei Quattro Fiumi.
Fat. Zakł. Reprogr. BN.

12. Lachesnaye (La Chesnaye?), Karnawał na Piazza Colonna w Rzymie.
Fot. Zakł. Repogr. BN.

głównie w Parmie jako malarz dekorator^{20/}. Ferdinando i Francesco, architekci oraz malarze, uważani są za najwybitniejszych obok swego ojca przedstawicieli rodu Bibiena i prawdopodobnie jeden z nich jest twórcą szkicownika. Obaj bracia podróżowali po Włoszech, z tym, że Ferdinando najpierw przez 28 lat pracował w Parmie, następnie w 1708 r. przebywał w Barcelonie, a w 1714 we Wiedniu. O jego bracie, Francesco, wiadomo, że w 1712 r. był w Wenecji i w Rzymie. Pracował on również w Mantui, Neapolu oraz we Wiedniu. Nie znamy jednak dokładniejszych dat itinerariów obu artystów. Stanisław Lorentz w monografii Natolina wymienił w indeksie przy nazwisku Bibiena imię Ferdynanda^{21/}. Niemniej dopiero przeprowadzenie studiów porównawczych nad rysunkami artystów z rodu Bibiena, zachowanych w zbiorach włoskich, przede wszystkim w rzymskim Istituto di archeologia e di storia dell'arte, pozwoliłoby może ustalić imię właściciela szkicownika i określić, z jakich budowli zostały odrysowane nierozpoznane detale architektoniczne oraz herby.

Zygmunt Vogel ofiarował do Gabinetu Sztuk Pięknych w Wilanowie jeszcze jeden rysunek tuszem, który oprawiono razem z pracami Michała Stachowicza do wydawnictwa Monumenta Regum Poloniae Cracoviensis [7...7]. Vogel pisze o tym

20/ Por. T. Thiemé, F. Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler [7...7], t.III, Leipzig 1909, s.596-604; E. Bénèzit, Dictionnaire critique et documentaire [7...7], t.I, 1948, s.649-650; Enciclopedia Cattolica, t.II, Vaticano 1949, s.1588; Giuseppe Galli-Bibiena, Denkmäler des Theaters [7...7], t.I, Wien 1954 /Wstęp: J. Gregor/. Publikacje pomocne w ustaleniu tematów szkiców Bibieny: R. Wittkower, Art and architecture in Italy 1600-1700, 1958, s.64, 71, 116; P. Portoghesi, Roma barocca. Storia di una civiltà architettonica, Roma 1966, passim; L. Callari, I palazzi di Roma e le case d'importanza storica e artistica, Roma 1968, passim.

21/ S. Lorentz, Natolin, Warszawa 1948, s.83. Por. K. Sroczyńska, Zygmunt Vogel, Wrocław 1969, s.26 oraz E. Skierkowski, Warszawa, Biblioteka Narodowa [7...7], o.c. s.104.

darze w liście do Potockiego z 29 marca 1818 r.: "Wiedząc, że JWWP Dobr[ódziej] masz zbiór starożytnych Grobów Królów naszych, znajdujących się w Krakowie, ośmielałem się przeto przyłączyć do tegoż zbioru drzwi kościoła katedralnego w Gnieźnie wysławiające życie S:Woyciecha, które jeżeli JWPan raczysz dołączyć do tegoż zbioru, będę uważał jako dowód jego łaski, której już tylokrotnie doznawałem [...]"^{22/}.

Na obu egzemplarzach spisu z 1834 r. zostały nanie-sione poprawki ołówkiem odnośnie szkół, do jakich należeli wymienieni artyści. Były one zapewne pomocą przy redagowa-niu przez kilka lat późniejszego katalogu, datowanego na około 1838 r., z nagłówkiem: "Catalogue Des Dessins des Maîtres des différentes écoles anciennes et Modernes qui se trouvent dans le Cabinet des Beaux Arts à Villanów"^{23/}.

Katalog był sporządzony przy udziale Piotra Kustowskiego, archiwisty i bibliotekarza wilanowskiego, i podobnie, jak poprzednie spisy, obejmuje zasadniczo dwie części zbioru: rysunki dawnych mistrzów szkół obcych oraz rysunki nowoczesne. Pierwsza część powtarza układ poprzed-nich spisów, ale kolejność nazwisk mistrzów zmieniono, a niektóre pominięto, zaś inne dodano. Rysunki mistrzów no-woczesnych są opatrzone natomiast bardziej szczegółowymi danymi, często obok tytułu, nazwiska artysty, zapisana jest data. Nie wykluczone, że były one w tym czasie już opra-wione w albumy, ponieważ podane tytuły zeszytów są iden-tyczne z obecnymi, umieszczonymi na okładkach, ale ilość plansz nie zawsze się zgadza. Zwraca uwagę pominięcie w tym spisie szkicownika Bibieny, lecz łączna suma odnotowa-

22/ List Z.Vogla do S.K.Potockiego w AGAD, Arch. Publ.Potockich, 271, o.c., k.256; Zakł.Zb.Ikonogr.BN, WAF, 21, rys.4421.

23/ Arch.Bibl.Wil., Wil.kat.68, Spis rysunków ręką Kustowskiego, ok.1838 r.

nych rysunków wzrosła do 2.011 pozycji. W katalogu uwzględnione są dwa zeszyty, które włączył do kolekcji Aleksander Potocki, a mianowicie wzory haftów rysowane przez Jenny Baggo oraz związane z jego zainteresowaniami hippicznymi projekty stajni dla Janowa 1, zapewne nabyte jako materiał porównawczy, plany szkoły weterynarii we Wiedniu^{24/}.

Omówione poprzednio dzieła Louis Jean Desprez znalazły się w tym katalogu w jednym zeszycie z akwarelą p.t. "Carnaval à Rome, place Colonne. La Chesnaye". Plansza ta jest dziełem artysty, o którym nie udało się odszukać żadnych informacji. W zbiorze wilanowskim zachowały się jeszcze dwie jego prace tuszem, ukazujące widoki z Italii^{25/}. Schematycznie potraktowane pejzaże nie wyróżniają się ciekawszym ujęciem, natomiast scena karnawału kipi życiem /il. 12/. Tłem obrazu jest plac, na którym wokoło kolumny Marka Aureliusza zgromadził się tłum ludzi w strojach karnawałowych, przepychających się i tańczących. A w tej ciżbie pojazdy, m.in. karetą z poprzebieranym towarzystwem, zaś w głębi teatrzyk marionetek – wszystko to odnotowane okiem bystrego obserwatora i z poczuciem humoru, tworzy niezwykle interesujący obraz zarówno od strony kostiumolo-

24/ J.w. k.9; informacje o Jenny Baggo z domu Ruszkowskiej /właściwe nazwisko Johanna Bagghufwud/ podaje W. Semkowicz, Przewodnik po zbiorze rękopisów, o.c.s. 202-203. Cytowane wzory haftów tworzą album factices: "Études de fleurs" /WAF.13, rys.4328-4338/, zaś rysunki związane tematycznie z hippiką: "École vétérinaire de Vienne et Écuries au Haras de Janów" /WAF.54, rys.4813-17/ - Kustosze I. Malinowskiej zawdzięczam wiadomość o nieopracowanym wzorze haftu należącym do spuścizny wilanowskiej, a znajdującym się w Zbiorze Kartograficznym w AGAD, który mógł być wykonany przez Madame Baggo, albo w ramach ćwiczeń kadetów Korpusu Kaliskiego /por.przyp.16/.

25/ Prace Lachesnaye noszą numery inwentarza: Pejzaż włoski, 210 x 271, rys.4505 /WAF.35/; -Łato w Italii, 250 x 370, rys.4506 /WAF.35/; -Karnawał na Piazza Colonna w Rzymie, 419 x 620, rys.4472 /WAF.31/.

gicznej i ikonograficznej, jak artystycznej. Osoba artysty intryguje brakiem danych biograficznych. W "Pamiętniku Interessów" Stanisława Kostki Potockiego znajdujemy informację o kontaktach rysownika z właścicielem Wilanowa w okresie, kiedy powstały omawiane rysunki. Nazwisko Lachesnaye /lub La Chesnaye/ pojawiło się w "Pamiętniku" po raz pierwszy 20 października 1797 r. Potocki pod tą datą zapisał uwagę o otrzymaniu wiadomości, że żądania Pana La Chesnaye dotyczące zapłaty zostały zaspokojone. Wiele miesięcy później, w sierpniu 1798 r., znowu powróciła na karty notat ta sprawa, tym razem z wymienieniem należnej sumy: "August 1798. Przeworsk. D.8. W wilię wyjazdu mego ze Lwowa [...] dałem P.Stankiewiczowi dukatów 50 /banco odsetkami/ i list do P.Spensbergera, te pieniądze wraz z listem miał Diligensem wyprawić do Wiednia a mnie rewers na tę przesłać. Są ony przeznaczone dla P.Lachesnay któremu 60 [dukatów] na ręce P.Zamozziego we Florencyi wypłacić przyrzekłem co do tego pisałem [...]"^{26/}.

Wreszcie na przełomie listopada i grudnia 1798 r. pieniądze zostały wypłacone wedle notatki Potockiego, umieszczonej pod numerem 7 obrachunków z podróży wiedeńskiej: "Panu La Chesnay 60. [dukatów] Straty na wexlowaniu [dukatów] 5 które należą się P.Zamozziemiu co awansował P.Lachesnay za mnie 60 [dukatów], reszta zaś wyszła na prowizję [...]"^{27/}.

W omawianym katalogu z około 1838 r. zostały wymienione akwarele, które w poprzednich spisach nie były uwzględnione, a jak należy sądzić, mogły być nabytkami S.K.Potockiego. Jest to sześć ilustracji do głośnej powieści J.J.

26/ AGAD, AGWil., Anteriora 302, "Pamiętnik Interessów samego J.O.Stanisława Potockiego, Senatorsa i Wojewody"; k.7, 43, 47.

27/ J.w., k.48.

Rousseau p.t. "Nowa Heloiza", przypisanych włoskiemu malarzowi i rytownikowi, Carlo Labruzzii, oraz pięć widoków Szwecji, sygnowanych przez szwedzkiego pejzażystę, portrecistę i rytownika, Johanna Frederika Martina. Twórca ilustracji, Carlo Labruzzi /ok.1765-1818/, jak wiadomo, portretował żony obu braci, Stanisława i Ignacego Potockich, - Aleksandrę i Izabelę z Lubomirskich Potockie, w czasie ich pobytu w okolicach jeziora Albano. Panie Potockie bawiły w Rzymie w latach 1779-80, a Stanisław Kostka Potocki podróżował również w tym czasie do Włoch. Stroje portretowanych dam oraz uczesania są bardzo podobne do sukien i fryzur bohaterek ilustracji do powieści Rousseau, co wskazywałoby na zbliżony okres powstania tych prac Labruzziego. Ponadto w notatniku z tej podróży Potocki zapisał, że wypłacił Labruzziemu 140 florenów; nie wykluczone, że w tej sumie mieściło się honorarium za portret i za rysunki^{28/}. Ilustracje o niemal jednakowym formacie /przeciętnie 336 x 492 mm/ odznaczają się starannym wyko-

28/ Ilustracje C.Labruzziego do "Nowej Heloizy" są oprawione w albumie factices zatytułowanym "Scènes du Roman de la Nouvelle Heloise" /WAF.18/ i noszą numery inwentarza rys.4380-4384. - Warto przypomnieć, że S.K.Potocki zamierzał przetłumaczyć na język polski głośne wtedy dzieło Rousseau. Ocalał brulion z przetłumaczonymi przez Potockiego trzema listami kawalera Saint-Preux i fragmentem przedmowy /AGAD, Arch.Publ.Potockich, 238: "Myśli i fragmenta własnoręcznie i kopiowane przez sekretarzy Stanisława Hrabiego Potockiego, prezesa Senatu [...].7, 3. Listy roman-sowe", k.61-8; por. J. J. R o u s s e a u, Nowa Heloiza, /przekład i oprac.E.Rzadkowskiej/, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s.LIX. Poza akwarelami Labruzziego Potocki nabył jeszcze inne kompozycje o tej tematyce; nie wykluczone, że ryciny, o czym informuje żonę w liście, pisząc, że kupił "deux Heloises" /list bez daty oprawiony z korespondencją z kwietnia 1786 r., AGAD, Arch.Publ.Potockich, 262/I, o.c., k.375/. Portret Aleksandry i Izabeli Potockich pędzla Labruzziego znajduje się w Muzeum w Wilanowie /nr inw.Wil.1691/ - por.Katalog- Portrety osobistości polskich znajdujące się [...].7 w Wilanowie, Warszawa 1967, s. 155-156, poz.167, oraz B. M a s z k o w s k a - M a j e - w s k a i T. S. J a r o s z e w s k i, Podróż Stanisława Kostki Potockiego [...].7, o.c., s.230.

niem i swobodą w malowaniu akwarelą scen romansu. Artysta pokazał prawdziwie szczegóły codziennego życia, przedmioty, ubrania, widoki typowych dla epoki ogrodów i siedzib /il.13/. Ukazane są prawie wszystkie najważniejsze zdarzenia historii Julii i kawalera Saint Preux, poczynając od smutnego spotkania, opisanego w części pierwszej powieści /list XIV/, potem scena, gdy po rozstaniu Saint Preux pisze list do Julii w Meillerie /cz.I, list XXV/, dalej przyjazd Saint Preux do posiadłości męża Julii, Wolmara, w Clarens /cz.IV, list XI/, spacer Julii i Saint Preux w okolicach jeziora genewskiego /cz.IV, list XVII/ i na koniec tragiczny wypadek nad jeziorem genewskim /cz.VI, list IX/.

Mistrzostwo techniki akwarelowej, a ponadto duże wartości ikonograficzne reprezentują panoramiczne weduty Johanna Frederika Martina /1755-1816/^{29/}. Poza wiernym oddaniem architektury pałaców królewskich w Calberg i Drottningholm, zabudowy Sztokholmu /od strony zachodniej i z brzegów wyspy K nigsholm/, a tak że pejzażu okolic śluz Ekeblad na rzece Tr llhattan, występuje w tych rysunkach rozmaitość scen rodzajowych, wprowadzających w surowy krajobraz postacie zajętych swoimi sprawami ludzi i ruch jadących karet, wozów, jeźdźców, czy płynących łodzi /il.14/. Pewne domysły co do proveniencji akwrel Martina można snu  na podstawie zapisu w Katalogu dawnych bibliotek ksi   at Lubomirskich, Ignacego Potockiego, Stanisława Potockiego, sporządzonym po 1810 r., w którym wśród rycin z 2 połowy XVIII w. wymienia się tak  :

"[...] Divers desseins de la Collection de Mr le Comte Stanislas Potocki Rome 178[...]. 1[...]" /data nieczytelna/ i na następnej stronie "[...]" widok Sztok-

29/ Weduty J.F.Martina znajdują się w albumie factices WAF.19 z tytuł m "Vue de la Suede" i noszą nry inw. rys.4385-4389 /430 x 505/.

holmu [...] wkleiony [nieczytelne] drukowanym papierze w Tece f. [olio] l. 90 [...] ^{30/}

Nie mamy jednak żadnej pewności, czy notatka dotyczy rysunku Martina i czy nie wymieniono tutaj raczej ryciny.

Ostatni spis kolekcji z czasów Aleksandra Potockiego powstał po 1840 r., na krótko przed jego śmiercią. Datę sporządzenia tego spisu określają trzy amatorskie rysunki Stasia Potockiego, datowane na rok 1840-ty. To zdrobienie imienia syna oraz nazwanie jednego zespołu rysunków "Albumem Jenny" – imię zaprzyjaźnionej z Aleksandrem Madame Baggo, potwierdza, że brulion ten jest własnoręcznym dziełem właściciela Wilanowa ^{31/}. Nosi on ślady poprawek, jest poprzekreślany, ale zawiera mnóstwo szczegółów dotyczących pojedynczych rysunków, w poprzednich spisach zazwyczaj pomijanych. Przede wszystkim omawia ich treść, wymienia nazwiska i daty, czasem proveniencję, oraz – co bardzo ważne – precyzyjnie określa technikę. Brakuje w tym wykazie podsumowania spisanych pozycji, tym bardziej, że poprawki i przekreślenia znacznie utrudniają dokładne obliczenie. W przybliżeniu wymieniono ok. 1.800 obiektów, czyli ponad 200 pozycji mniej, niż w poprzednich spisach. Nie świadczy to jednak o zmniejszeniu kolekcji, ponieważ spis robi wrażenie niedokończonego; pominięto w nim spuściznę Rastrellego oraz szkicownik Bibieny. Spośród odnotowanych pozycji, poza całym działem

^{30/} AGAD, Arch. Publ. Potockich, 141, "Katalogi Estampów [...] tudzież katalogi książek dawnych bibliotek Książąt Lubomirskich, Ignacego Potockiego i Stanisława Potockiego od r. 1733 i następnych oraz wypisy z różnych innych katalogów", k. 199–200.

^{31/} Arch. Bibl. Wil., Wil. kat. 66, o.c.; brulion spisu rysunków sporządzony po 1840 r., k. 67, 80–82; – T. zw. "Album Jenny" omawia K. Z a ł ę s k i, Rysunki ze zbiorów wilanowskich w Muzeum Narodowym w Warszawie, o.c. – por. przypis 1.

rysunków dawnych szkół obcych, niema już w obecnym zbiorze akwarel Wincentego Kasprzyckiego z 1837 r. z widokami Wilanowa, Gucina, Natolina i Morysina, projektów Aignera do pomnika Kopernika, a także cytowanego "Albumu Jenny" i amatorskich prac Stasia Potockiego^{32/}.

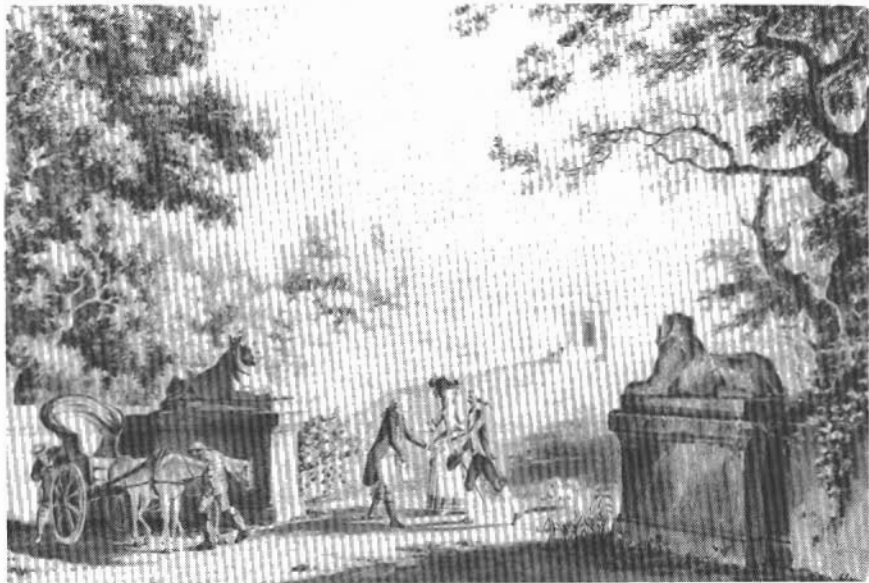
Omówione dokumenty z czasów Aleksandra Potockiego są głównym źródłem informacji o owym Gabinecie Sztuk Pięknych, dziele Stanisława Kostki Potockiego. Aleksander Potocki otaczał odziedziczone zbiory specjalną troską, mniej jako kolekcjoner, bardziej jako skrupulatny administrator. Dbał o ich uporządkowanie, zinwentaryzowanie i zachowanie w dobrym stanie. Za jego życia, w latach 1834-44, kolekcja rysunków i rycin w większości została ułożona tematycznie i oprawiona w jednakowe zeszyty z szaro-niebieskimi okładkami, których tytuły umieszczono na identycznych naklepkach. Część rysunków z tych najcenniejszych była naklejona na podkłady z dekoracyjnymi ramkami z pasków papieru złotego i granatowego. Mimo, że Aleksander Potocki kierował się zapamiętanymi wskazówkami ojca, to podczas oprawiania popełniono wiele błędów, głównie przy przepisywaniu napisów, które źle odczytano lub nie zrozumiano, zwłaszcza w t.zw. zespole Rastrellego.

W Archiwum Biblioteki Wilanowskiej znajduje się jeszcze fragmentaryczny wykaz z ok. 1850 r., w którym jest wyliczona zawartość skrzyń zwiezionych do Wilanowa, w tym również z rysunkami: "Spis rycin i portretów znajdujących się w Skrzyni pod N° 1 [..], w skrzyni mniejszej pod N° 2. Rysunki ręczne [..]"^{33/}.

Są to czasy, kiedy właścicielami Wilanowa byli małżonkowie August i Aleksandra Potoccy, Należy przypusz-

32/ J.w., k.78-82, 99.

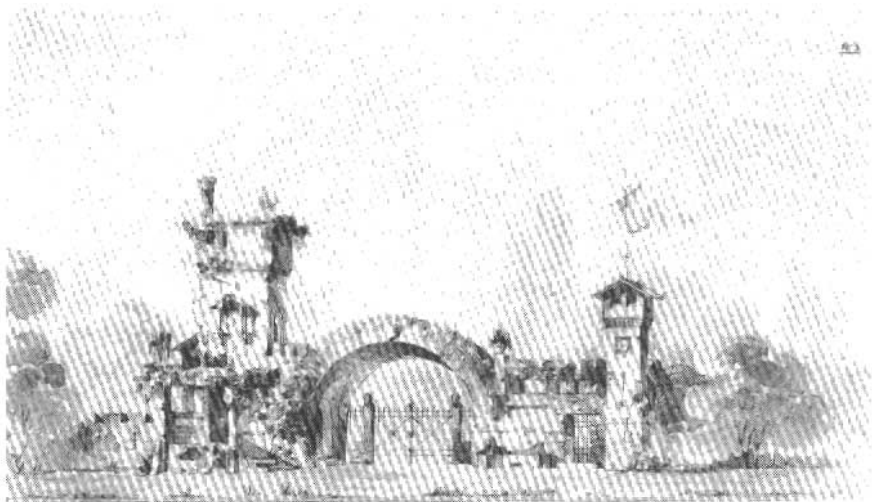
33/ Arch.Bibl.Wil., Wil.kat.70.

13. C. Labruzzi. Ilustracja do „Nowej Heloizy”: Przyjazd kawalera Saint-Preux do posiadłości Wolmara w Clarens.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

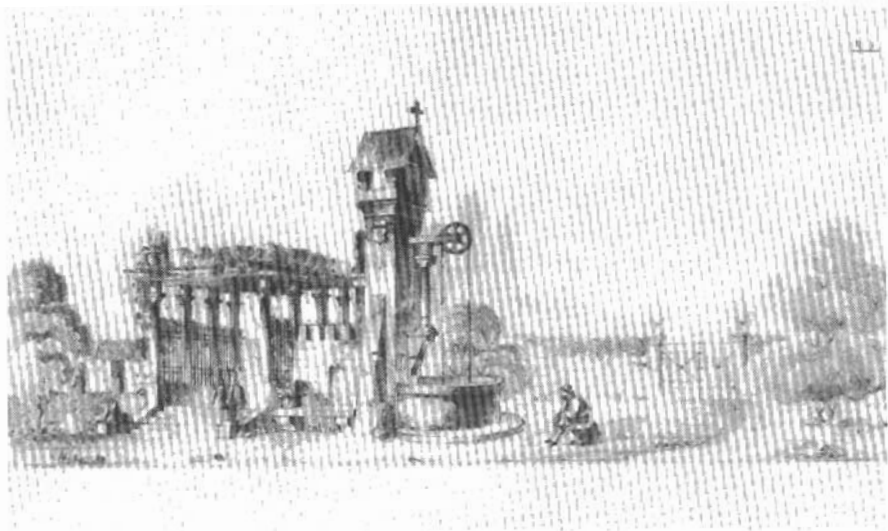
14. J. F. Martin. Widok Sztokholmu od strony zachodniej z brzegu jeziora Malaren.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

15. F. M. Lanci, "Utili Adornamenti di Ville [...] No 3", Projekt ogrodzenia z bramą i domem dozorczy, 1849 r.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

16. Pałac w Wilanowie. Brama do gospodarstwa ogrodniczego, stan w 1967 r.
Fot. B. Sereżyńska.

17. F. M. Lanci, "Utili Adornamenti di Ville [...] No 4". Projekt ogrodzenia z pergolą i studnią, 1849 r.

Fot. Zakł. Reprogr. BN.

18. F. M. Lanci. Studnia na dziedzińcu pałacu wilanowskiego.

Fot. B. Seredyńska.

19. I. Duvivier. Widok okolic góry Schneeberg.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

20. I. Duvivier. Dziedziniec zamku Starchemberg.
Fot. Zakł. Reprogr. BN.

czać, że prawie wszystkie pozycje tego spisu przybyły do kolekcji w tym okresie. Wymienione są głównie prace artystów polskich w sumie 217, z których większość zachowała się w Bibliotece Narodowej, m.in. kompozycja Jana Chryzostoma Proszowskiego z 1649 r., przedstawiająca wskrzeszenie Piotrowina^{34/}. Ponadto rysunki Michała Stachowicza, Rafała Hadziewicza, Wojciecha Stattlera, Jana Nepomucena Głowackiego, Franciszka Placidiego, Jana Chrzciciela Lampiego, a następnie szereg widoków zamków i pałaców z pominięciem nazwisk twórców, jak Klewań, Pieskowa Skała, Przeworsk, Puławy, Stratyń, Podhorce, Białozurka, Poczajów i Krzeszowice.

Nie dysponujemy pełnym spisem zbioru rysunków z okresu rządów ostatnich Potockich w Wilanowie, co utrudnia ustalenie i opracowanie dzieł wówczas nabytych. Jednym z cymeliów, włączonym do kolekcji wilanowskiej w 1849 r., jest album projektów architektonicznych, wykonany przez Franciszka Marię Lanciego /1799-1875/. Ofiarował on swoje dzieło ówczesnej pani na Wilanowie, Aleksandrze z Potockich Potockiej, córce Stanisława Septyma, z dedykacją na pierwszej karcie: "Alle illustre signora contessa Alessandra Potocki offre quest'umil lavoro l'autore fidando che il buon volere possa piu del terme dono esser pegno di riverenza e di gratitudine. F.Lanci. 1849."

Album, oprawiony w brązowe płótno i półskórek, ma na okładce tytuł "Utili Adornamenti di ville. F.Lanci", zaś z tyłu monogram wiązany adresatki dedykacji "APAP"

34/ Rysunek J.Ch.Proszowskiego /Zakł.Zb.Ikonogr.BN, sepia i akwarela, podrysowany oł., 440 x 715, rys.250/, zaciekał A. G r a b o w s k i e g o, który podał o nim wiadomość /W:7 Dawne zabytki miasta Krakowa, 1850,s.163. - Por.też E. R a s t a w i e c k i, Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych, t.II,1851, s.188-189.

/Aleksandra z Potockich Augustowa Potocka/.^{35/} Wewnątrz dzieła Lanciego znajduje się sześć projektów na dwunastu planszach /na każdy składa się widok ogólny i plan przyziemia/. Są one bardzo starannie wykonane akwarelą, tuszem, grafionem oraz białkiem, na doskonale dobranym kremowym papierze. Przedstawiają różne warianty ogrodzeń z bramami, stanowiącymi przejście z ogrodu pałacowego na teren gospodarczy. Na czterech projektach widnieją włączone do kompozycji ogrodzeń domy mieszkalne, przeznaczone dla dozorczy lub ogrodnika. Architekt obdarzył te niemal miniaturowe rysunki /c.140 x 225/ dużą fantazją, wykazując biegłość i wrażliwość jako rysownik. Przy ogrodzeniach są umieszczone studnie, pergole, kapliczki, a nawet obelisk i sfinks. Występują również malownicze postacie ludzi: żebraka w łachmanach, ogrodnika z łopatą na ramieniu. Lanci, pracując od 1845 r. na terenie pałacowo-ogrodowym Wilanowa, wybudował szereg obiektów. Jednak żaden z projektów w albumie nie dotyczy w całości istniejącego fragmentu zabudowań wilanowskich. Możemy się domyślać oddziaływania pomysłów Lanciego w bramie prowadzącej do gospodarstwa ogrodniczego, zwłaszcza jej ceglany łuk przypomina kompozycję oznaczoną nrem 3 /il.15 i 16/. Ponadto pewne detale zbliżone do projektu nr 4 występują we wzniesionej niegdyś według projektu Aignera, a przebudowanej przez Lanciego studni na dziedzińcu pałacowym /il.17 i 18/.

W zbiorze wilanowskim zachował się jeszcze jeden album, właściwie szkicownik, który należał do Ignace Duviiera /1758-1832/, malarza i rytownika, a nie był uwzględniony w XIX-wiecznych spisach. Szkicownik ten to rodzaj dziennika podróży po południowych Niemczech, notującego ciekawsze widoki, ruiny zamków, twierdze na 44 kartach^{36/}

^{35/} Rys.5562-5573 /AF.1528/. -Por.E. Skierkowski, Warszawa, Biblioteka Narodowa, o.c.,s.107.

^{36/} Rys.5860-5903 /AF.1524/.

Na jednym z rysunków artysta upamiętnił scenę takiego szkicowania krajobrazu podczas zwiedzania okolic góry Schneeberg. Wśród towarzystwa na pierwszym planie namalował damę i mężczyznę, zajętych rysowaniem /il.19/. Jeden pejzaż nosi sygnaturę: "Duvivier" /rys.5860/. Największa ilość szkiców jest poświęcona widokom zamków Emmerberg, Guttenstein, Muggendorf i Starchemberg /il.20/. Szkicownik nie ma tytułu, tylko na końcu widnieje pieczętka tuszem: "Biblioteka Wilanowska". Autor szkicownika, uczeń Casanovy, w czasie Rewolucji Francuskiej emigrował do Drezna, później do Wiednia. Był on pierwszym nauczycielem rysunku i grafiki Anetki Tyszkiewiczówny /małżonki Aleksandra Potockiego i ulubionej synowej Stanisława Kostki/ około 1795 r. w Dreźnie^{37/}. Sądząc po strojach podróżników uwiecznionych na wspomnianym rysunku, szkicownik powstał później, ok.1815r. Między listami do Stanisława Kostki Potockiego, związanymi z jego działalnością jako ministra, zachowało się interesujące pismo Duviviera z datą 20 września 1820 r. Artysta w słowach pełnych uznania proponuje Potockiemu opracowanie podręcznika malowania pejzażu, ponieważ dowiedział się, że jest on twórcą projektu budowy Muzeum w Warszawie, a także przywiązuje wagę do wychowania młodzieży. Dalej pisze, że od dawna interesował się Polską, poznał kilku młodych Polaków, którzy uczęszczali do jego szkoły i zgłębili dobrze jego manierę malowania. Ponadto daje do zrozumienia, że ma do sprzedania cztery duże obrazy, przedstawiające pory dnia^{38/}. List potwierdza jedynie nawiązanie kontaktu malarza z Potockim i na jego podstawie nie można być pewnym, czy szkicownik został włączony do kolekcji wilanows-

37/ S. L o r e n t z, Natolin, o.c., s.71.

38/ List I.Duviviera do S.K.Potockiego w AGAD, Arch. Publ.Potockich, 271, o.c.,k.482-485; por.też Teki Łopacińskiego w Ośrodku Dokum.Zabytków Min.Kult.i Sztuki, 114/III, k.36-38, gdzie przy opracowywaniu wypisów mylnie odczytano nazwisko artysty "Dudivier" zamiast Duvivier. Pierwszy pisał o korespondencji Duviviera W. F i j a ł k o w s k i, Twórcza recepcja tradycji w urzędzeniu i działalności Muzeum w Wilanowie, /w:7 Znaczenie tradycji w działalności współcz.muzeum, Monografie MNPoznań,t.IV, Poznań 1970, s.65, przyp.9.

kiej w tym okresie. Równie prawdopodobnym wydaje się przypuszczenie, że znalazł się on w Wilanowie razem ze spuścizną po Anetce Tyszkiewiczównie.

Przedstawiony obraz zbioru rysunków z Gabinetu Sztuk Pięknych w Wilanowie utworzyły wybrane zagadnienia, związane z dziejami tej kolekcji w odniesieniu do XIX-wiecznych materiałów źródłowych, przede wszystkim zawartych w Archiwum Biblioteki Wilanowskiej. Do pełniejszej charakterystyki kolekcji, którą ukształtował Stanisław Kostka Potocki, może przyczynić się w większym stopniu szczegółowy katalog wszystkich zachowanych rysunków. Niemniej ważne jest również rozpoczęcie prac nad katalogiem rycin z Biblioteki Wilanowskiej, ponieważ tylko porównanie obu części zbioru pomogłoby wyjaśnić wiele nie rozwiązanych dotąd zagadnień. Tymbardziej, że rysunki i ryciny miały służyć Potockiemu za warsztat pracy naukowej, stanowiąc dokumentację wzajemnie się uzupełniającą i przydatną w badaniach nad dziejami sztuki, prowadzonymi przez "polskiego Winckelmanna".